

земних мов, перекладацькі послуги; надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам; створення платних навчальних студій, курсів; послуги з організації та/або проведення культурно-масових заходів, міжнародних симпозіумів, науково-практичних конференцій, семінарів, майстер-класів; продаж у неспеціалізованих магазинах (кіосках, лотках) видань про фонди і діяльність бібліотек, музеїв, картинних галерей, заповідників та інших закладів культури і мистецтва, репродукцій, наборів листівок, афіш, плакатів (у тому числі із зображенням творів мистецтва, пам'яток літератури), а також сувенірів, значків, виробів народних промислів, декоративно-ужиткового мистецтва.

Для залучення додаткових коштів варто ініціювати законопроект про пільги для спонсорів, які надають матеріальну допомогу книгозбірням, на зразок закону про меценатство, асоціації і фонди, що діє у Франції. Відповідно до нього спонсор бібліотеки отримує винагороду від скорочення корпоративного податку на прибуток, що становить 60% суми пожертви в межах 0,5% обороту упродовж п'яти фінансових років.

Список використаної літератури

1. Добко Т. В. Платні послуги в системі бібліографічного обслуговування: теорія і практика / Т. В. Добко, М. А. Чиж // Наукові праці бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2002. — Вип. 8. — С. 115—125.
2. Добко Т. В. Платні довідково-бібліографічні послуги бібліотек: теорія і сучасність // Бібліотечний вісник. — 2013. — № 1. — С. 19—28.
3. Войцеховська М. Buzz-маркетинг як інструмент популяризації сучасних бібліотечних послуг: досвід польських бібліотек / М. Войцеховська // Бібліотечний вісник. — 2012. — № 1. — С. 21—27.
4. Комаринська Л. Фандрейзинг-поняття позабюджетного фінансування у бібліотеках Львова / Л. Комаринська // Вісник Львівського університету. — 2007. — Вип. 2. — С. 140—148.
5. Перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними науковими установами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 року № 1180. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1180-2003-%D0%BF>. — Назва з екрана.
6. Перелік платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності, затверджений постановою КМУ від 12 грудня 2011 року № 1271. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-%D0%BF>. — Назва з екрана.
7. Порядок надання платних послуг закладами культури і мистецтва, затверджений наказом Міністерства культури і мистецтв України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України 21.12.1999 р. № 732/306/152. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0923-99>. — Назва з екрана.
8. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України № 32/95-ВР від 24 січня 1995 р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>. — Назва з екрана.
9. Современная библиотека. — Режим доступу: <http://sb.Literat.ru>. — Загл. с екрана.
10. Сайт Бібліотеки та архіву Канади. — Режим доступу: <http://www.bac-lac.gc.ca/eng/Pages/home.aspx>. — Назва з екрана.
11. Сайт Бібліотеки Конгресу США. — Режим доступу: <http://www.loc.gov/>. — Назва з екрана.
12. Сайт Національної бібліотеки Білорусі. — Режим доступу: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index>. — Назва з екрана.
13. Розколуна Н. Платні послуги в бібліотеках / Н. Розколуна // Бібліотечна планета. — 2012. — № 1. — С. 22—27.
14. Семесько В. О. Бібліотека Конгресу США: зарубіжний досвід / В. Семесько // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 1. — С. 17—19.

Освещен опыт и правовые аспекты предоставления платных услуг ведущими зарубежными и отечественными библиотеками. Проанализирована возможность внедрения в национальное библиотечное дело наработок Библиотеки Конгресса США, Библиотеки и архива Канады, Национальной библиотеки Беларуси, российских библиотек.

The article highlights the experience of foreign libraries to provide paid services. Provided legal analysis of paid services leading national libraries. The possibility to use national library experience the Library of Congress, Library and Archives Canada, the National Library of Belarus, Russian libraries to provide paid services.

Надійшла до редакції 14 травня 2015 року

УДК 021.6:069](477)

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук,
головний бібліотекар НІББУ

Створення, організація та функціонування бібліотек-музей: проблеми і досягнення

Аналізуються досвід, досягнення, проблеми та перспективи створення та діяльності бібліотек-музей, зокрема в Україні, а також посилення взаємозв'язків у роботі бібліотек та музеїв; розкриваються суттєві ознаки бібліотек-музей та особливості їхнього функціонування, а також значення музейної діяльності бібліотек у дослідженні, збереженні та популяризації національної культурної спадщини; вивчено діяльність бібліотек-музей як інноваційних меморіальних та культурно-просвітницьких центрів.

Ключові слова: бібліотека, музей, бібліотека-музей, бібліотечні музеї, музеєфікація бібліотек, музейна діяльність бібліотек, типологія бібліотек, функції бібліотек.

У бібліотечній справі багатьох країн світу майже півстоліття триває своєрідний "музейний бум", який не оминув на початку 70-х рр. і колишні республіки Радянського Союзу, де, переважно при сільських бібліотеках, почалося

активне створення історико-краєзнавчих та історико-етнографічних музеїв. Такий масовий рух, що зародився "знизу" без відповідної вказівки керівних установ, свідчив про загальну потребу пізнання національної історії та збе-

реження історичних пам'яток, про розвиток духовної культури народу певного регіону, а також про його прагнення до самовизначення. Таким чином, активізацію музейної діяльності бібліотек логічно розглядати як спосіб збереження цілісності культури в умовах швидкого старіння соціально значущої інформації, як спосіб протистояти уніфікації і нівелюванню етнографічних та регіональних аспектів культури. Така своєрідна музеєфікація книгозбірень як природний результат історичного розвитку музеїв і бібліотек, що означає відкриття при них державних та громадських музеїв, окремих експозицій та бібліотечно-музейних виставок, використання в бібліотечній практиці форм і методів музейної роботи, виявляється в особливій увазі до історії та культури свого краю, до діяльності видатних осіб чи до історичних подій певної місцевості або установи. Музеєфікація у бібліотечній справі вносить суттєві корективи не тільки у зміст діяльності книгозбірень, а й формує нові функції, види бібліотек, якісно та організаційно перетворює бібліотечну діяльність у багатьох виробничих напрямках (формування та організація фондів, підготовка кадрів, використання форм і методів обслуговування користувачів, організація бібліотечного простору тощо) [25].

З отриманням незалежності відкриття при книгозбірнях музейних експозицій, краєзнавчих куточків, постійних виставок стало активно поширюватися з середини 1990-х рр. У відомчих та публічних (центральных, обласних, районних) книгозбірнях та в їхніх філіях створюються історико-краєзнавчі, літературні, етнографічні музеї, музеї природи, бібліотечної справи та ін. За класифікацією, прийнятою в сучасному музеєзнавстві, вони здебільшого належать до громадських музеїв. У наукових публікаціях їх часто об'єднують під терміном "бібліотека-музей", хоча іноді вони сильно відрізняються між собою. Проте, незважаючи на багаторічний розвиток зазначеного явища та певні теоретичні розробки (дисертації, монографії та наукові статті), досі ще немає єдності в поглядах фахівців та в загальному розумінні питань створення, існування та функціонування бібліотек-музеїв, їхнього правового, культурного та державного статусу. Не випадково, що в сучасних фундаментальних енциклопедичних виданнях із музеєзнавства та бібліотекознавства немає термінів "бібліотека-музей", "меморіальна бібліотека" та інших понять, що торкаються музейної діяльності бібліотек [2; 35]. Проте "музейні різновиди" книгозбірень існують та потребують відповідної уваги посадових осіб керівних установ культури, ретельного вивчення та чіткої типологічної й нормативно-правової ідентифікації бібліотекознавцями та юристами. Загострення уваги до питань розвитку музейної діяльності в нашій державі доводить і той факт, що в Україні 2012 було оголошено Роком культури та відродження музеїв. Передбачалося також створення потужного центру музейної справи при Міністерстві культури України та розробка "Програми музейної справи на 2012—2017 роки". На жаль, у 2012 р. було створено лише Музейну раду при Міністерстві культури України. На той час у країні діяло майже 500 музейних закладів. Загалом, культурна інтеграція, яка охопила останніми десятиріччями різні сфери суспільства, має загальнотеоретичний і прикладний аспекти, що знаходить місце у взаємопроникненні форм, методів, напрямів діяльності багатьох установ, зокрема бібліотек і музеїв, що здійснюють у закладах культури та інших відомствах насамперед меморіальну, кумулятивну та комунікаційну функції. Проте музей лише в окремих видах діяльності може виконувати комунікаційну дію, надаючи інформацію про об'єкти зберігання, оскільки власне музейні експонати (анепіграфічні предмети, що не мають написів) її не

здійснюють і без відповідного сприйняття та аналізу людини соціальної інформації не несуть [26, с. 31].

У сучасних наукових статтях та пресі значну кількість публікацій присвячено опису прикладів організації роботи окремих бібліотек-музеїв та осмисленню їхнього практичного досвіду, а також питанням створення та функціонування зазначених закладів в Україні на основі аналізу діяльності аналогічних установ певного регіону. Питання інтеграції книгозбірень, музеїв, архівів та діяльність бібліотек-музеїв досліджувалися в працях вітчизняних бібліотекознавців та архівознавців Н. Волян, С. Кулешова, І. Лосієвського, Н. Розколупи, Н. Синиці, С. Шемаєва та ін. На жаль, в Україні рівень дослідження діяльності бібліотек-музеїв занизький: недостатньо вивчено передумови виникнення та етапи розвитку бібліотек-музеїв, замало проаналізовано в історичному ракурсі причини звернення книгозбірень до музейної діяльності, особливості їхнього функціонування, ознаки класифікаційно-типологічного розподілу. Не проводився узагальнювальний аналіз діяльності бібліотек-музеїв за регіональним принципом. Також невідомою залишається загальна картина розвитку музейної діяльності книгозбірень в Україні. Отже, питання вивчення сутності, типології, створення, організації, нормативно-правового забезпечення та функціонування бібліотек-музеїв, а також меморіальних властивостей (музейної складової) бібліотечного фонду, що має виняткове історико-культурне значення, залишаються доволі актуальними.

На основі аналізу та узагальнення теоретичних та емпіричних матеріалів *метою* запропонованої статті є визначення соціально-культурних передумов та факторів створення бібліотек-музеїв; розкриття сутності терміна "бібліотека-музей"; етапів формування, типологічних ознак, особливостей функціонування та значення діяльності цих установ для збереження та популяризації національної культурної спадщини.

Ідея створення музею у книгозбірні сягає давніх часів. У багатовіковій історії книжності бібліотека часто поєднувалася з музеєм в одному приміщенні як єдиний культурно-освітній центр (наприклад, бібліотека, що була при Александрійському Музейні III ст. до н. е.), коли збирачі книг стали приєднувати до книжкових зібрань інші предмети культури і побуту. В середні віки у бібліотеках, окрім численних рукописних книг, зберігали ікони, атласи, морські карти, картини, креслення та інші "некнижкові предмети", артефакти культури та мистецтва, що надалі становили самостійні експозиції. Часто книжкові зібрання музею ставали основою нової книгозбірні. Наприклад, Британська національна бібліотека бере початок із книжок Британського музею, основу зібрань якого в першій половині XVIII ст. склали колекції відомого лікаря і натураліста Х. Слоуна, колекції видань та рукописів державного діяча і графа Р. Гарлея та його сина, а також книжкового зібрання антиквара сера Р. Коттона та його онука. Більш рідкісне явище, коли бібліотека-музей перетворюється на музей, як наприклад, сталося з великою кількістю експонатів бібліотеко-музеєм В. В. Маяковського — у 1974 р. реорганізована в Державний музей В. В. Маяковського [15].

У розвинутих країнах Західної Європи бібліотеки-музеї, що рівною мірою поєднували функції бібліотеки та музею, з'явилися із середини XIX ст. Їх створювали при великих книгозбірнях як культурні, наукові, розважальні комплекси. Однією із перших таких установ у світі була бібліотека-музей при "Гранд-Опера" в Парижі, заснована в 1866 р. (доступна читачам з 1878 р.) у приміщенні Оперного театру; має п'ять експозиційних залів. За майже 200 років бібліотека й архів "Гранд-Опера", що існували для

театральних потреб, перетворилися в своєрідний музей при театрі, колекція якого нині нараховує понад 8500 документів (експонатів), зокрема костюми видатних акторів, скульптури, картини, театральний реквізит, макети сценорафії та ін. Зараз бібліотека-музей при "Гранд-Опера" входить до складу Національної бібліотеки Франції [16].

Бібліотека-музей при театрі "Комеді Франсез" насамперед орієнтована на фахівців з історії театру, її каталог нараховує понад 50 тис. записів. Для широкої публіки привабливішим є музейний бік її роботи. На жаль, власного великого експозиційного приміщення книгозбірня не має, тому регулярно проводить виїзні тематичні виставки, присвячені певному аспектові діяльності "Комеді Франсез". Колекція, що формувалася протягом 300 років, містить видання, рукописи, скульптури, картини, костюми та інші документи різних епох [16]. Книги бібліотеки-музею репрезентують в основних експозиціях або супроводжують ними експонати, що допомагає розкрити їхній зміст. Так, наприклад, в Амстердамі діють бібліотеки-музеї, де в експозиції поєднуються традиційні експонати і книги, доступні для будь-якого користувача. Читачі бібліотеки-музею не тільки відвідують експозиції, а й мають можливість відпочити в книгозбірні, переглянути потрібну літературу або навіть придбати сувенірне або популярне видання. Відвідувачам пропонують взяти участь у поетичних студіях, дискусійних та клубних заходах за інтересами, майстер-класах народних умільців тощо. Творчі об'єднання нині часто створюють і при бібліотеках, і при музеях. Глядач-учасник, читач-учасник завжди більше зацікавлений у діяльності бібліотеки-музею, ніж пересічний користувач. Книги, експонати, архітектура будівлі бібліотеки-музею розглядаються як знаки-символи, метафори, що набувають в єдності новий сенс. Співробітники бібліотеки-музею шукають оригінальні підходи до побудови експозицій, розглядаючи їх як метатекст, який мовою речей розповідає про епоху, подію або людину. Вони прагнуть створити в бібліотеці гармонію внутрішнього і зовнішнього простору, що також дозволяє читачам легко знаходити потрібні книги або інформацію, яка підкреслює індивідуальність закладу. Цікавий досвід відродженої Олександрійської бібліотеки, де бібліотека і музей — рівнозначні підрозділи нової установи. Провідну роль у цьому інтеграційному процесі відіграють саме книгозбірні, оскільки спираються на давні традиції міжбібліотечного співробітництва, мають систематизований фонд документів, працюють за загальними правилами опису видань [17, с. 14—15]. У деяких країнах наукові бібліотеки, як особливий тип установи, призначеної для спеціалістів і вчених, перетворюють на заклади, що активно провадять музейну діяльність, при найбільших з них створюють музеї або музейні підрозділи унікальних книг, рукописів та інших документів, безпосередньо працювати з якими можуть переважно вузькі фахівці. Наприклад, у Данії власним підрозділом Королівської (Національної) бібліотеки є Національний музей книг і друкарських видань [11, с. 339]. Іншим читачам пропонується електронна версія бібліотечних та музейних фондів. Фахівці Інституту музейних і бібліотечних служб США підтримують освітні програми, в яких одночасно беруть участь книгозбірні, архіви, музеї, створюючи новий продукт, зокрема інтерактивні музейні виставки із залученням власних ресурсів [44]. Для прикладу зазначимо також, що одним із головних завдань Центру книги при Бібліотеці конгресу США є організація музеїв бібліотек [12, с. 92].

Значний внесок у концепцію розвитку бібліотек-музеїв зробив релігійний мислитель і педагог М. Федоров, який вважав, що бібліотека та музей як осередки духовної спадщини, центри збирання, дослідження й освіти, а також

морального виховання мають становити одне ціле і за духом, і за змістом. Дітяч протягом 25 років працював бібліотекарем у книгозбірні Румянцевського музею (з 1863 р. — публічної), розумів книгу як відтворення минулого і воз'єднання його з теперішнім часом та з майбутнім, "бібліотеки должны быть не только хранилищами книг, не должны служить для забавы, для легкого чтения, они должны быть центрами исследования, которое обязательно для всякого разумного существа". "Библиотека была и должна быть не просто собранием книг, а памятником, сооруженным предкам, в котором книги суть души писателей, а бюсты — их тела... Если хранилище сравнить с могилой, то чтение, или точнее исследование, будет выводом из могилы, а выставка как бы воскресением" [41, с. 236]. М. Федоров вважав, що і музей, і бібліотека, виконують в історії культури однакові завдання — збереження соціально-культурної пам'яті, зв'язок часів і поколінь, духовне просвітництво людини, моральне та естетичне виховання. Він зазначав, що "всякий человек носит в себе музей" і "хранение есть свойство не только органической, но и неорганической природы, а в особенности природы человеческой" [40, с. 19]. Музей, що створюється в бібліотеці, стає організатором позабібліотечної роботи, справжнім культурним і освітнім центром [36].

Більшість музеїв, що існують у книгозбірнях, було створено шляхом виокремлення певного функціонального підрозділу, діяльність якого все більше наближалася до музейної роботи на основі опрацювання документально-речових предметів матеріальної та духовної культури, об'єднаних певною тематичною ознакою. Відкриття при книгозбірнях музейно-бібліотечних виставок, музейних експозицій, краєзнавчих куточків поступово, зі збільшенням кількості меморіальних предметів, призводило до створення краєзнавчих, етнографічних або літературних музеїв, зумовленого підвищенням інтересу до історії та розвитку рідного краю. З розвитком музейної діяльності такі заклади набували статусу бібліотеки-музею, де на провідне місце поставала пошукова, по суті, науково-дослідна, музейно-архівна робота. Отже, організація історико-краєзнавчих та історико-етнографічних музеїв, музейних кімнат і куточків була передумовою появи бібліотек-музеїв. Останнім часом в Україні поширені й віртуальні бібліотеки-музеї — представлені в електронній формі організовані сукупності образів документів, які можна тиражувати і передавати на відстані. Створення спільного порталу музеїв, архівів і бібліотек на регіональному рівні дозволяє вирішити низку наявних проблем у справі формування спільного інформаційно-культурного простору: об'єднати в єдину базу колекції різних установ; прискорити введення нових інформаційних ресурсів; забезпечити одночасний доступ до інтегрованих колекцій, що розкривають культурну спадщину регіону; активізувати комунікацію між різними установами; провести збір статистичних даних та їх порівняльний аналіз з метою поліпшення роботи кожного електронного ресурсу; розширити можливості для проведення наукових і масових заходів; колективно вирішувати складні питання щодо формування єдиного інформаційного простору [46, с. 35]. Зазначимо, що спільними зусиллями обласних універсальних бібліотек, обласних краєзнавчих музеїв та державних архівів Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької областей створюється краєзнавчий портал "Історична Волинь". Слід також відзначити роботу бібліотек і музеїв України над розробкою "Друкованого зведеного каталогу української книги у фондах бібліотек та музеїв системи Міністерства культури України (1574—1923)". Також розпочато формування електронної бібліотеки "Культура України", що

здійснюється в межах концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи "Бібліотека — XXI", основною метою якої визначено підвищення ефективності використання, забезпечення доступності національної культурної спадщини, що зберігається в бібліотечних, архівних і музейних фондах України [22].

Розвитку діяльності книгозбірень у наведеному напрямі заважає брак окремого нормативно-правового акту, який регламентував би, зокрема, функціонування бібліотек-музеїв, які змушені користуватися законодавством у сфері бібліотечної та музейної справи. Роботу бібліотеки-музею регламентують Конституція України, Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (п. 16 частини 1 статті 43), Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", Закон України "Про музей та музейну справу", нормативно-правові документи Міністерства культури і туризму України з питань діяльності бібліотек та музеїв, регіональні законодавчі документи, "Положення про бібліотеку-музей", "Правила користування бібліотекою". Проте досі немає правової бази, яка достеменно і точно регулювала діяльність бібліотек-музеїв в Україні, остаточно не визначено їх статус та основні критерії належності культурних закладів до цього виду бібліотек, не вирішено питання статистичного обліку бібліотек-музеїв; не налагоджено систему підвищення кваліфікації бібліотекарів [45, с. 554]. Важливим завданням є визначення ролі, місця та правового статусу бібліотеки-музею в сучасному культурному просторі. На думку вітчизняного дослідника С. Шемаєва, доцільним є формування в Україні системної взаємодії книгозбірень, музеїв, архівів на національному та регіональному рівнях [47, с. 173]. На сучасному етапі існують як зовнішні, так і внутрішні проблеми організації і функціонування бібліотек-музеїв. Так, наприклад, не будучи статутним напрямом розвитку бібліотек, їхня музейна діяльність не розглядається засновником як профільна. На жаль, переважна більшість бібліотек, де фактично функціонують музеї, не мають офіційного статусу на муніципальному рівні і підтримують додаткові "музейні зобов'язання" на власному ентузіазмі. Позначається і брак методичних розробок, які розкривали б тонкощі роботи з документами музейного значення з урахуванням специфіки книгозбірень. Існує проблема обліку музейних колекцій, оскільки вони не перебувають на балансі бібліотеки. Є і фінансові складнощі, наприклад неможливість внести музейні експонати до бюджетного фінансування, специфіка ведення бухгалтерського обліку. Проблемними в напрямі створення та функціонування бібліотек-музеїв залишаються питання: методики організації експозицій, роботи з фондом, визначення форми власності предметів і колекцій, надання користувачам бібліотек можливості працювати з експонатами, відображення музейної діяльності в статуті книгозбірень, визначення правового статусу бібліотеки-музею. До того ж не завжди музейна та архівна робота в бібліотеках, особливо сільських, ведеться професійно. Нерідко трапляється, що безцінні музейні (архівні) документи експонують і зберігають не кращим чином. Більшість бібліотек не в змозі забезпечити належну охорону та безпеку експонатів. Немає також повних відомостей про всі колекційні зібрання та описи архівних і музейних матеріалів, що зберігаються в книгозбірні. Бажано і важливо, щоб відомості про бібліотеки-музеї та їхні колекції були представлені на регіональних сайтах — музейних і бібліотечних.

Необхідно визнати, що з погляду сучасного законодавства, музеї в книгозбірнях, які є найчастіше біб-

ліотечними підрозділами, не можуть називатися "музеєм", оскільки не є самостійними "установами". Відповідно, термін "музей" щодо бібліотек не має юридичного статусу. Здебільшого заклади самі визначають зміст і конкретні форми роботи відповідно до мети і завдань, зазначених у статутах, і цілком здатні провадити діяльність зі збереження культурної спадщини, мати музейні предмети і колекції, здійснювати їх збирання, облік і зберігання з огляду на прийняті у музейній справі правила та законодавство. Бібліотекам доцільно продовжувати музейну роботу у формі експонування предметів і рідкісних книжкових видань, як чинить більшість із них сьогодні, але при цьому, якщо використовуються такі поняття як "музей", "музейна експозиція", "музейна робота", необхідно вести окремий облік та зберігання експонатів за музейними правилами, без утримання на балансі бібліотеки. Для введення такого обліку потрібно розробити і прийняти відповідний локальний організаційний документ (наприклад, положення або інструкцію, погоджені з організацією-засновником). Форма власності музейних предметів і колекцій (державна чи муніципальна) залежить від правового статусу засновника бібліотеки. Відповідно, музейні предмети і колекції будуть включені при реєстрації в державну або недержавну частини музейного фонду України. Оскільки музеї в книгозбірнях позбавлені музейного статусу, на них не поширюються пільги, які мають такі установи. Більшість публічних бібліотек зберігають рідкісні видання, в тому числі віднесені до книжкових пам'яток, у вигляді окремих примірників або книжкових колекцій. Вони не вважаються музейними предметами, якщо не враховані в музейному фонді бібліотеки. Спірним залишається питання про те, чи можуть видаватися для читання друковані видання (книжкові пам'ятки), включені до музейного фонду бібліотеки, або вони можуть тільки експонуватися на виставках. Звичайно, музейні правила збереження фондів набагато суворіші, ніж бібліотечні, що створює додаткові труднощі в роботі. З іншого боку, якщо бібліотека готова чітко виконувати музейні правила, в тому числі зареєструвати в установленому порядку музейні предмети і цінності, вона має право розраховувати на державну чи муніципальну підтримку діяльності (участь у програмах розвитку музеїв, отримання грантів, поточне фінансування і т. п.). До того ж установа може наполягати на внесенні музейної роботи до державного або муніципального завдання.

Багато бібліотек ведуть музейну роботу у формі експонування музейних предметів і рідкісних книжкових видань і замість назви "музей" використовують такі визначення, як "музейна кімната", "музейний куточок", "колекція документів", "зібрання документів" та ін. На думку дослідниці Є. Борисової, слід чітко розмежовувати поняття "музейний предмет", цінність якого визначається на основі експертизи, і "меморіальний предмет", законодавчого визначення поняття якого немає. Під "меморіальними предметами" слід розуміти матеріальні об'єкти, що стосуються життя і діяльності певної історичної особи або події, явища. Ці предмети найбільше пов'язані з книжковою культурою, літературою, творчістю письменників, з культурно-інформаційним простором окремого регіону. Цінність цих предметів не музейна, а меморіальна, що і дозволяє їм посісти гідне місце саме в бібліотеках, які зберігають здебільшого не музейні, а меморіальні предмети [5, с. 20—24]. До того ж музеї, навіть ті, що функціонують як підрозділи інших закладів, зокрема бібліотек, мають перебувати на обліку у відділах культури районних адміністрацій чи виконкомів міських рад. Наказом Міністерства культури і

мистецтв України від 30.04.1996 № 220 "Про затвердження Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв" передбачено заповнення кожним музеєм, у тому числі й таким утворенням, як бібліотека-музей, спеціального Уніфікованого паспорта [34, с. 24—25].

Сучасні бібліотеки активно впливають на культурне середовище регіону. Нерідко саме бібліотекарі стають ініціаторами та учасниками соціально значущих акцій і проектів. До числа таких заходів належить створення в книгозбірнях музейних експозицій, виставок, залів, музейних кімнат тощо [3]. Підтвердженням може слугувати приклад організації у 2002 р. за ініціативою завідувача сільської бібліотеки Н. Лячук бібліотеки-музею с. Середи Ємільчинського району з кількома краєзнавчими та тематичними експозиціями, які виконують меморіальну та культурно-просвітницьку функції. Експонати для музею здебільшого надає громада села [21]. Проте зазвичай бібліотеки-музеї створюють не на основі зібрання окремих документів з різних установ, а на базі власних фондів (як правило, найціннішої їх частини).

Бібліотеки та музеї виконують загальні соціальні функції і завдання. Отже, цілком закономірним є об'єднання роботи двох різних за змістом фондів (бібліотечного та музейного) й організація їхнього функціонування в єдиній інформаційній установі. Виконання наведених завдань передбачає проведення в бібліотеці-музеї таких заходів: здійснення історичних науково-дослідних робіт відповідно до профілю бібліотеки-музею; розробка концепцій і програм розвитку бібліотеки-музею, участь у програмах і проектах інших установ, а також в аналогічних всеукраїнських та міжнародних заходах; організація наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, практикумів; підготовка до друку наукових, науково-популярних, інформаційно-довідкових, бібліографічних видань. Найважливішими видами робіт бібліотеки-музею є: комплектування і наукова організація фондів, від розвитку яких залежить визначення юридичного статусу музейного (меморіального) предмета (експоната), наукового та культурного його значення як для науки й культури загалом, так і для конкретної бібліотеки-музею; формування колекцій із профілю бібліотеки-музею (у тому числі створення електронного архіву) шляхом виявлення, вивчення та збору документів із фондів бібліотек, державних архівів, установ та музеїв; прийняття в дар колекцій та окремих предметів від юридичних та фізичних осіб; здійснення обліку, зберігання, консервації та реставрації предметів-експонатів; організація управління колекційним зібранням, зокрема створення електронної бази даних, науково-довідкової картотеки. Бібліотеки та музеї мають потенціал для створення спільного контенту, що полегшує користувачу пошук достовірних історичних, образотворчих та соціально-культурних документів. Особливості музейної роботи бібліотекарі адаптують до умов своєї установи, що сприяє підвищенню якості бібліотечних послуг. Діяльність бібліотек-музеїв виходить за межі суто бібліотечних закладів культури, вони набувають вищого статусу, стаючи інформаційно-культурними меморіальними центрами, що потребують підвищеної уваги та охорони держави. Книга в бібліотеці-музеї виступає і як інструмент наукової обробки фондів, і як експонат, без якого не обходиться жодна виставка, і як об'єкт наукового вивчення, і, нарешті, як засіб популяризації, поширення бібліотечної та музейної культури. Книга або є безцінним експонатом, або допомагає розкривати сутність меморіального (музейного) предмета. Бібліотеки, формуючи фонди, часто є власниками унікальних книжкових колекцій, особистих зібрань із певними позначками, записами, екслібрисами, що має

виняткову історико-культурну, меморіальну та музейну цінність. Багато рідкісних видань є книжковими пам'ятками і становлять національне культурне надбання України. Тому бібліотека є провідним партнером музею щодо збереження спадщини національної культури.

У книгозбірні окремі документи набувають особливої соціальної значущості і цінності. Якщо вони безпосередньо пов'язані з певними історичними особами і подіями, то можуть поступово, в міру дослідження, створення та організації колекції, перетворитися на музейні експонати. В свою чергу, їх використання сприяє емоційному впливу на користувачів-відвідувачів, розширює соціально-комунікаційну функцію бібліотеки [20]. Якщо поряд із книгою одним із офіційно заявлених пріоритетів є формування та розкриття фонду речей або художньо-образних матеріалів, змінюється статус установи: вона приймає дослідницькі функції і отримує музейну спеціалізацію, перетворюючись поступово на бібліотеку-музей, яка логічно підпадає під визначення бібліотеки як чотирихелементної системи, запропонованої Ю. Столяровим [39]. З одного боку, бібліотека-музей існує для читачів, комплектує фонд тиражованими документами, що відповідають запитам аудиторії, забезпечує матеріально-технічну базу для збереження і доступності видань при організуючій ролі бібліотекаря, з іншого — розширює сферу дії кожного зазначеного складового елементу системи, і тоді головну роль відіграють структурні, а не якісні відмінності, відбувається механічне подвоєння елементів: фонди — музейні та бібліотечні; матеріально-технічна база — приміщення та обладнання для книг і для експонатів; бібліотекар — фахівець бібліотечної та музейної справи; користувач — читач і відвідувач бібліотечного музею. Водночас експонати і книги в бібліотеці-музеї — це культурна єдність із новим сенсом, відмінним від колишнього [18, с. 26—27]. Для бібліотек-музеїв особливо важливим є прагнення залучити читачів до культурної спадщини. Не випадково значна частина цих установ належить до групи історико-краєзнавчих або історико-етнографічних музеїв. Бібліотеки-музеї не стільки прагнуть до оригінальності колекцій, скільки хочуть відобразити дух, колорит епохи, неповторність населеного пункту, осередку та його внесок у загальну культуру країни. При цьому нематеріальна частина культури стає об'єктом музеєфікації нарівні з матеріальною, що проявляється в таких формах діяльності бібліотек-музеїв, як запис розповідей старожилів, відродження національних обрядів, місцевих говірок тощо. Експонат у бібліотеці-музеї — підстава для звернення до тексту книги. Отже, профіль закладу має відповідати спрямуванню значної частини бібліотечного фонду. Тому важливо формувати бібліотечно-музейну колекцію за загальним планом з єдиними чітко окресленими ідеєю і метою. У бібліотеці-музеї експонат виступає як символ, знак тексту, іноді навіть виконуючи додаткову роль, пояснюючи, ілюструючи книгу. Роль посередника між експонатом і книгою бібліотекарі здебільшого беруть на себе. У бібліотеці-музеї користувач не лише отримує різноманітну інформацію, а й має змогу упевнитися в ній за допомогою музейних (меморіальних) предметів

Отже, важливими ознаками, що відрізняють бібліотеку-музей від бібліотеки є: ширше використання та пропаганда бібліотекою-музеєм ідеї просвітництва та культури засобами як книги, так й інших документів (музейних предметів); історико-краєзнавче просвітництво всіх вікових категорій населення; залучення до діяльності бібліотеки-музею широкої аудиторії; оперативність та яскравість реагування (щодо винаходу нових форм сприйняття) бібліотекою-музеєм на події та завдання

сьогодення; активізація та мобілізація бібліотекою-музеєм небайдужих до історії та культури людей і створення своєрідного культурно-мистецького та науково-дослідницького осередку. Бібліотеки-музеї можуть співпрацювати з державними музеями при визначенні власного профілю та критеріїв відбору майбутніх експонатів, особливостей інтерпретації меморіальних предметів у експозиціях та виставках. Музейні експозиції та різноманітні заходи дають користувачам бібліотек-музеїв можливість побачити край на тлі економічного, соціально-культурного життя району, області або країни загалом у різні історичні періоди.

До впровадження елементів музейної діяльності звертаються не лише публічні, а й національні, навчальні, муніципальні, галузеві та інші типи книгозбірень, створення бібліотеки-музею залежить від ступеня розвитку складової саме музейно-експозиційної та науково-дослідної роботи. Так, наприклад, тільки в Хмельницькій області, де перша бібліотека-музей (історико-етнографічного профілю) була створена в 1990 р. у с. Вітківці Кам'янець-Подільського району, в 2009 р. функціонувало вже 15 бібліотек-музеїв. У деяких районах області було створено програми з їх розвитку. Наприклад, на районному рівні в 2006 р. була прийнята програма "Бібліотеки-музеї Деражнянщини на період 2006—2010 років" [13]. У 2009 р. начальник управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації М. Черкаський зазначав, що розвиток бібліотек регіону останніми роками зумовлений пошуком фахівців, нових шляхів взаємодії з місцевою громадою, розвитком краєзнавчої діяльності, яка вилілась у створення

бібліотек-музеїв [43, с. 3—6]. Серед цих закладів у Хмельницькій області працюють літературні, краєзнавчі, меморіальні та інші різновиди, які зазвичай укладали з державним музеєм "Охоронне зобов'язання". Представники установи діють на основі "Положення про бібліотеку-музей", ведуть інвентарну книгу надходжень музейних предметів, книгу обліку допоміжного фонду, складають акти приймання-передавання предметів у бібліотеку (при оформленні дарчих), описи предметів (своєрідна легенда про історію експоната), картотеки дарувальників [4]. Для порівняння зазначимо, що у Хмельницькій області станом на 2009 р. діяло близько 900 бібліотек (з них — 782 сільських), у фондах яких зберігалось 12 млн видань [37]. Майже в кожному населеному пункті Хмельницької області є клуб та бібліотека, а мережа музеїв значно менша, що сприяє створенню нового поліфункціонального закладу — бібліотеки-музею, діяльність якої посилює роль книгозбірні у суспільстві, зміцнює її авторитет у місцевій громаді, привертає увагу до рідного краю, його духовних витоків. У 2012 р. в області діяло вже 48 бібліотек-музеїв. Про підвищення їх соціальної ролі в цьому краї свідчать результати огляду-конкурсу сільських бібліотек Хмельницької області, де перші місця посіли саме бібліотеки-музеї (перше місце — Правдівська бібліотека-музей Ярмолинецького району, а третє — Нестеровецька сільська бібліотека-музей Дунаєвського району) [1, с. 3].

(Далі буде)

Надійшла до редакції 26 січня 2015 року

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

УДК 001.4

Георгій Асєєв,
доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційних
технологій ХДАК

Розглянуто відмінності між поняттями інформетрії та інфометрії й аспекти вживання їх у сучасному наукознавстві. Проведено аналітичний огляд використання терміна "інформетрія".

Ключові слова: інформетрія, інфометрія, бібліометрія, бібліотечна справа.

Нещодавно автор був присутній на захисті кандидатської дисертації із соціальних комунікацій [1]. На зауваження, висловлене здобувачеві, що в назві роботи слід зазначити "Інформетрична діагностика...", а не "Інфометрична діагностика...", дисертант відповів, що дефініція "інфометрична" з буквою "р" або без неї визначає одне й те саме поняття. Доказової бази не було, а отже, довелося погодитися з автором дослідження. Присутній на захисті професор М. Сенченко підтримав дискусію і запропонував присвятити цій темі статтю.

Попередньо розглянемо співвідношення термінів "інфометрія" й "інформетрія" в мережі Інтернет. Станом на 01.03.2015 р. за результатами пошуку Google одержано нижченаведені результати їхнього застосування в текстах відповідно англійською, російською і українською мовами:

Інформетрія або інфометрія?

Англійською мовою, к-сть записів	
informetrics	119 000
infometrics	47 000
Російською мовою, к-сть записів	
информетрия	3 920
инфометрия	361
Українською мовою, к-сть записів	
інформетрія	10 900
інфометрія	117

У результатах запиту враховано перехресні посилання до неодноразово цитованих опублікованих наукових праць.

Отже, найуживаніші в науковій літературі поняття "informetrics", "информетрия" і "інформетрія". Проте слід